

Mevrouw van Praag, toehoorders,

Op de dag dat mij werd gevraagd, hier vanavond namens het Humanistisch Opleidings Instituut te spreken, heb ik Antigone teruggezien. Na afloop van de voorstelling hoorde ik iemand zeggen: "Een draak van een stuk, maar 't werd goed gespeeld." Tja.

Sophokles vond in de geschiedenis van drie generaties van een trots geslacht stof voor tenminste drie avondvullende tragedies, waaronder Antigone.

In de tijd dat het stuk in première ging, in 442 v.C., waren zij en haar familie al mythen geworden.

Zij stamden uit een gesloten, feodale samenleving, waarin banden des bloeds, goden, zieners en noodlot een belangrijke rol vervulden.

De eeuw van Sophokles nam intellektueel geen genoegen meer met een verklaring van verschijnselen uit de goden of de krachten die dezen kunnen oproepen. Er werd gezocht naar de oorzaak van het ontstaan der dingen en van veranderingen in de aard van dingen.

Protagoras en Socrates bezonnen zich op de betekenis van het mens-zijn.

Onze maatschappij wijkt nog veel verder af van de samenleving in de Oudheid.

De aktualiteit van haar probleem is ver te zoeken.

Ze verzet zich tegen het dekreet van de nieuwe heerser in haar vaderstad, dat haar ene broer, die bij de verdediging van de stad als een held is gevallen met alle eer naar het dodenrijk wordt begeleid, terwijl haar andere broer, gevallen aan de andere kant van de stadsmuren, die "fout" was, aan de gieren wordt overgelaten.

Geen zinnig mens haalt het toch in zijn hoofd om zo'n onhygiënische maatregel te treffen?

Een draak dus, en een bloederige ook.

In 1964, tijdens een van de eerste lessen humanistiek, die ik aan het H.O.I. had, heb ik Antigone anders leren zien. Ze brak dwars door de harde deklaag heen, die de eeuwen hebben gelegd op haar emoties en overwegingen, uitgesproken in een taal, die de onze niet meer is. Ze werd de klassieke verbeelding van een waardig mens, dat luistert naar een innerlijke stem die zegt: "Het is niet goed, wat hier gebeurt" en daar uit vrije wil de konsekwenties uit trekt. Vertaal haar probleem in termen van "grondrechten" en "bestuurlijke willekeur" en je begrijpt, waarom het stuk ten tijde van Franco en de griekse kolonels niet mocht worden gespeeld.

Sophokles, Socrates, Protagoras.

Hun inzichten waren onderhevig aan de invloeden van de cultuur en de maatschappelijke verhoudingen van de vijfde eeuw voor Christus. Hun waarden zijn van tijd en plaats gewisseld met de onze. Maar het grondpatroon van menselijkheid is herkenbaar gebleven. Het is een van de inspiratiebronnen geweest van het moderne, autonome humanisme.

In zijn boek "Grondslagen van humanisme" definieert Van Praag de vijf postulaten van de humanistische geesteshouding: natuurlijkheid, verbondenheid, gelijkheid, vrijheid en redelijkheid. Op pagina 89 omschrijft hij het postulaat "verbondenheid". Kort samengevat, komt verbondenheid neer op het onontkoombare feit, dat mensen voor hun ontplooiing op elkaar zijn aangewezen. Om niet ten onder te gaan, moeten enkelingen noodgedwongen een gemeenschappelijke samenleving in stand houden. Met dit doel hebben zich taal en cultuur gevormd. Het feit dat mensen, hoewel onderscheiden, in hun menselijkheid niet voor elkaar verborgen zijn, brengt spanningen teweeg,

agressie en tegenstellingen.

Het schept ook mogelijkheden tot het dragen van verantwoordelijkheid voor elkaar, tot verbondenheid in liefde.

Bij oppervlakkige lezing lijkt het of er alleen wordt gesproken over mensen in het hier en nu.

Over verbondenheid door de tijd heen, waar ik het net over had, lijkt niet te worden gerept.

Voordat ik bij mijzelf vaststelde, dat ik "een leemte had ontdekt in het denken van de Meester", las ik de paragraaf opnieuw.

Op pagina 90 las ik: De enkeling ontdekt zichzelf aan de ander, hij wordt ook zichzelf door de ander.

Wat aanvankelijk mogelijk niet meer dan een evolutionair gegeven was, wordt door de taal en de cultuur tot iets wat ook niet meer anders gedacht kan worden."

En cultuur houdt overdracht in.

Wij kunnen putten uit bronnen die vorige generaties hebben aangeboord en wij dragen verantwoordelijkheid voor het vinden van nieuwe, ten behoeve van de mensen na ons.

Toen ik deze week met enkele H.O.I.-docenten praatte over een grondthema voor dit herdenkingswoord, kozen we voor "verbondenheid".

Die keuze is niet toevallig.

Ook bij de crematie is door het H.O.I. gesproken van de wederzijdse gehechtheid van Jaap en het Instituut.

Voor zeer velen van ons is Jaap niet alleen de leermeester geweest, maar ook de persoonlijk raadsman.

Voor een aantal van ons fungeerde hij bij tijd en wijle als een plaatsvervangend vader, bij wie je troost zocht, met wie je vocht of alletwee.

De persoonlijke verbondenheid hield niet op bij het vertrek van de opleiding.

Ik zou niet durven schatten, hoeveel mensen tijdens de uitoefening van hun beroep in de geestelijke verzorging of vorming steun vonden in gesprekken met Jaap. Hij was altijd bereid tot het doorgeven van inzicht, wijsheid en ervaring, zonder daarmee de kansen van de ander te blokkeren op het vormen van een eigen oordeel.

Jaap moet een fundamenteel doorleefd en doorvoeld besef hebben gehad van menselijke verbondenheid en van de daaruit voortvloeiende verantwoordelijkheid van de enkeling ten opzichte van mens en samenleving.

Ik vermoed dat dát de drijfveer is geweest van zijn enorme daadkracht en zijn manier van leven.

Want hij heeft wat verzet om het doel te bereiken, dat hij de moeite waard achtte: de intellectuele en organisatorische vormgeving van een humanistische zijns- en denkwijze.

Zijn betekenis voor de nederlandse humanistische beweging en voor het internationale humanisme komt hier vanavond aan de orde.

Ik beperk me tot het H.O.I., waarvan hij een der stichters was, jarenlang voorzitter van het bestuur en van meet af aan docent van het hoofdvak humanistiek.

Een deel van zijn werkzaamheden heb ik van nabij kunnen volgen.

Van 1964 tot 1970 behoorde de organisatie van H.O.I.-cursussen tot mijn takenpakket als Verbondsfunktionaris; ik ben er cursist geweest en in 1975 keerde ik naar het H.O.I. terug als bestuurslid.

De behoefte aan professionele scholing van geestelijk raadslieden en vormingsleiders deed zich voelen vanaf het moment, dat met geestelijke verzorging en vorming werd begonnen.

De, veelal vrijwillige, werkers op deze terreinen namen deel

aan scholingsbijeenkomsten, verzorgd door de hoofdraadslieden en Van Praag. Zijn brochure "Geestelijke verzorging op humanistische grondslag" werd met dit doel geschreven. Jaarverslagen uit de jaren vijftig spreken regelmatig van raadsliedencursussen.

De drang tot een afzonderlijke beroepsopleiding werd sterker door de toelating van beroepsraadslieden tot de krijgsmacht, formeel in 1961, feitelijk in 1964.

In afwachting van een definitieve toelatingsregeling werd in 1962 een tweejarige opleiding in het leven geroepen voor geestelijk raadslieden. De opleiding stond op semi-academisch, kandidaatsniveau. Stichters waren het Thuisfront en het Verbond.

Voor aspirant-raadslieden moet het een hectische tijd zijn geweest. Ze kregen onderricht in de vakken filosofie, andragogiek, psychologie, niet-westerse godsdiensten, praktische vorming, humanistiek en sociologie. Ze hadden uitstekende docenten. Veelal mensen die hun sporen in het Verbond hadden verdiend en ook hoogleraar waren.

Als ik me goed herinner, hadden de a.s. raadslieden elf cursusmiddagen achter de rug toen ze aan het werk moesten. Ze haalden allen hun diploma.

De eerste echte cursus, in 1963, was niet alleen voor geestelijk raadslieden bestemd, maar ook voor docenten humanistisch vormingsonderwijs.

Het aantal vakken werd uitgebreid, evenals het aantal lesuren. De vergelijking tussen toen en nu is te frappant om 'm niet te treffen: toen een tweejarige opleiding met 96 lesuren per jaar en de verplichting tot 2 à 3 avonden studie per week; nu een vierjarige opleiding met tegen 400 lesuren per jaar, stages, skripties, eigen studie, kortom een dagtaak.

Veranderingen bleven optreden.

De opleiding ging van twee jaar drie jaar duren en in september 1980 begon het eerste jaar van de vierjarige cursus.

Het aantal lesuren breidde zich uit, evenals het aantal vakken dat wordt gegeven. Het beleid ten aanzien van de samenstelling van het vakkenpakket veranderde mee.

Lag aanvankelijk de nadruk op het verschaffen van een theoretische ondergrond, later kwam een zwaarder accent te liggen op de zgn. vaardigheidsvakken.

Dat een beleidsombuiging wel eens ongewenste effecten kan oproepen, lieten de eerste jaren van '70 zien.

In de opleiding werden vakken geïntroduceerd die het persoonlijke ontwikkelingsproces van de geestelijk werker tijdens de opleiding moesten ondersteunen.

Dit cursusprogramma trok ook cursisten aan, voor wie het ondergaan van een bewust beleefde persoonlijke ontwikkeling belangrijker was dan het volgen van een beroepsopleiding.

De tendentie is teruggedrongen door herziening van toelatingseisen, selectieprocedures en door een vergaande integratie van vakken in het cursusprogramma.

De echte stoot tot de ontwikkeling van het H.O.I. als een volwaardig beroepsopleiding met een evenwichtig samengesteld cursusprogramma is gegeven op 1 januari 1977.

Na jaren van moeizaam onderhandelen met dan weer die en dan weer een andere h.b.o.-opleiding werden wij op die datum als afzonderlijk opleidingsinstituut gesubsidieerd in het kader van de regeling op het hoger sociaal-pedagogisch onderwijs.

Daardoor werden de personele en financiële voorwaarden geschapen voor een beroepsopleiding voor geestelijk werk.

Het intellectuele en mentale richtsnoer bij het opbouwen van het Instituut is hetgeen Van Praag, na jaren van denken en handelen tenslotte formuleerde op pagina 210 van zijn

"Grondslagen":

"Humanistische begeleiding is de ambtshalve, systematische benadering van mensen in hun situatie in een sfeer van veiligheid en empathie, zodanig dat hun vermogen geactiveerd wordt tot zingeving, oriëntatie en zelfbestemming, mede door confrontatie met de mogelijkheden van het menszijn naar humanistisch inzicht, waardoor zij zelfstandig een levensvisie kunnen ontwerpen en hanteren".

De invloed van Van Praag op de ontwikkeling van het H.O.I. is bijzonder groot gewesst, zowel in intellectueel als in bestuurlijk opzicht.

Aanvankelijk nam hij een dominante plaats in. Als bestuurder woog hij de kansen en bedreigingen af van adviezen, die hij als docent mede had voorbereid. Vervolgens probeerde hij dan de voorwaarden te scheppen, waaronder initiatieven konden worden verwerkelijkt.

Later, na zijn aftreden als voorzitter, werkte hij aan de verdieping van zijn eigen vak. Tegelijkertijd besteedde hij ook zorg aan de inhoud van de opleiding in relatie tot de werkvelden van het Verbond en aan de afstemming van de afzonderlijke studieonderdelen op het gehele programma. Toen hij zijn vertrouwen bevestigd zag, dat hij de verdere vormgeving van de opleiding aan anderen kon overlaten, legde hij de zelfgekozen stimulatorsfunctie neer en beschouwde hij zichzelf als adviseur. Overigens bleven die adviezen zwaar tellen.

Bij het naderen van zijn zeventigste trok hij zich meer en meer terug. De opvolging in zijn vak humanistiek was geregeld; hij gaf geen lessen meer aan jongerejaars.

Hij wilde wel tot het laatste moment aanwezig blijven.

In het laatste kursusjaar gaf hij nog enkele afsluitende colleges en rondde hij enige supervisies af.

Op 20 juni 1981 wilde hij afscheid nemen met het uitspreken van een openbare rede over humanisme en christendom.

Uitgesproken ten overstaan van cursisten en docenten die hij liefhad en die hem hogelijk waardeerden in de kwaliteit die hij sinds zijn eerste beroep altijd behouden had, namelijk het leraarschap.

Bij die gelegenheid hadden we hem willen vertellen, dat momenteel een uitgave wordt voorbereid, waarin bijdragen zijn opgenomen van cursisten, docenten en bestuursleden over humanisme, het humanistisch geestelijk werk en de op opleiding daartoe.

Wij willen dat doen, omdat wij ons bewust zijn van de erfenis, die het H.O.I. in beheer gekregen heeft. Wij zullen dat naar beste weten doen.

In zo'n wonderlijk associatief moment dacht ik bij het neerschrijven van de laatste alinea ineens: Boek? Erfenis? Erflaters van onze beschaving!

Biografieën passen niet erg in onze literaire traditie, maar als er een geschreven zou worden over Jaap van Praag en ik zou het gedicht op de franse pagina mogen kiezen, dan wist ik welk.

Een van de hoogtepunten van "Antigone" is de rei, die het koor zijn verbijstering uitspreekt over de geweldige mogelijkheden van de mens, maar ook zijn beperkingen.

De vertaling is van Pè Hawinkels en is afkomstig uit het tekstboekje dat de uitvoeringen van het Publiekstheater begeleidt.

Nu ben ik er nog buiten verwachting
goed vanaf gekomen; daar dank ik de
goden op mijn blote knieën voor.
(Soldaat af)

Koor

Op de wereld is er veel
waar je verstand bij stil staat, maar
niets dat meer
verbijstert dan de mens.
Dat trotseert
's winters de stormen uit het zuiden
op de schuimbekkende zee,
dat laveert
bedreven tussen huizen-
hoge golven door.
De meest verheven
godheid van allemaal,
de aarde, snijdt
hij van jaar tot jaar
aan repen, - hoe onsterfelijk
en onvermoeibaar zij
ook moge zijn,
hij krijgt haar klein
met het rustloze heen en weer
van zijn ploegen
en het zwoegen
der paardachtigen.

Het luchthartige
gevederde volkje
weet hij te bemachtigen
met net en strik;
de beesten uit de wildernis
en in de zee de zilte vis,
alles wordt
in de listen van de mens
gestrikt. Hij temt
met behulp van zijn
raffinement
het wild uit bergen en uit dalen,
hij dwingt de hengst
met wapperende manen
in het gareel
en de dappere bergstier
onder het juk.

Hij heeft zich de taal
eigen gemaakt en vervolgens
het denken, snel als de wind,
hij heeft zich tot een groter verband
leren organiseren,
de aanvallen weren van
het guurste vriesweer en
de venijnigste stortbui;
hij weet zich altijd weer
te behelpen; hij kan
elke toekomst recht in de ogen zien.
Alleen op de dood
zal hij nooit een uitweg weten,
hoezeer hij schijnbaar
uitzichtloze ziektes kan genezen.
Maar al is hij dan
in zover een redelijk wezen
dat hij verstandelijk
meer dan voldoende uit
de voeten kan,
toch komt hij nu eens tot
hoogstaand handelen,
dan weer tot slecht;
nu eens maakt hij zijn land
groot door de wet
en de eed aan het recht
te respecteren,
dan weer zal
hij het saboteren
als hij zich met wellust overgeeft
aan een negatieve trant
van denken. Maar
voor wie het laatste geldt
blijft mijn huis gesloten, -
zo iemand wordt nooit een geestverwant.

(Soldaat op met Antigone)

Koor

Maar wat gebeurt er nu? Het is
niet waar, ik kan mijn ogen niet
geloven, dat is ontegenzeggelijk Antigone.
Ik zie 't. Ik weet 't zeker
Rampzalig kind van Oedipus, je al
even rampzalige vader, word jij hier

Ina Kerkhof.